

УДК 81'373

О. Ф. КУЧЕРЕНКО
(Харків, Україна)

ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ АРХІТЕКТУРИ

У статті проаналізовано сучасний український термінологічний фонд з архітектури, що становить специфічний, кількісно великий і якісно різноманітний шар термінової лексики в типологічній характеристиці терміносистем. Термінологія архітектури – складник української термінологічної системи із притаманними для системи загальними рисами й особливою тематичною та структурною організацією.

Ключові слова: термінологія архітектури, типологічна характеристика, система.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку української мови надзвичайно активно удосконалюється нормативна база термінологічного фонду з архітектури, де презентовано відповідний лексичний матеріал; видається навчальна, наукова, методична література; існує нагальна потреба в коригуванні усного та писемного фахового мовлення, формуванні професійної мовної компетенції. Проте термінологічний фонд представлення знань у царині архітектури потребує неабиякого регулювання, тому його опрацювання набуває особливої актуальності.

Мета дослідження. Національна терміносистема архітектури зазнає змін, по-всюкчас оновлюється, оскільки з'являються нові поняття, що потребують номінації, й відповідно нові терміни; бракує чіткості у формулюваннях визначень навіть стрижневих понять цієї галузі людської діяльності; активно виявляється синонімія термінологічних одиниць, що спостережено в базових нормативних документах, науковій спеціальній літературі, лексикографічних виданнях з архітектури.

Аналіз останніх досліджень. Усе викладене вище надзвичайно актуалізує потребу у теоретичному осмисленні термінологічних явищ, що відбуваються в українській мові. Підґрунтям нашої розвідки є наукові праці провідних учених-термінологів (А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка, І. М. Кочан, Л. М. Полюги, Л. О. Симоненко та ін.) [2; 4; 6; 7; 8; 11].

Спираючись на основні положення наукових досліджень вітчизняних термінологів, потрактуємо архітектурну термінологію як специфічний, кількісно великий і якісно різноманітний шар термінологічної лексики. Українська терміносистема архітектури – певним чином організована, історично зумовлена, комунікативно спрямована система складників, яка функціонує, постійно змінюючи внутрішні та зовнішні зв'язки на різних рівнях упорядкування.

Аналізована термінологія має притаманні для системи загальні риси (наявність системних складників, ознак, критеріїв, властивих системі) та своєрідні (специфічність відношень понять і термінів, особлива тематична та структурна організація, яка є підставою для окреслення термінологічної системи архітектури, своєрідна мовна організація (словотвірна, граматична, лексико-семантична в діахронічному та синхронічному вимірах).

О. Ф. КУЧЕРЕНКО, 2017

Складники архітектурної терміносистеми структуровані відповідно до цієї галузі людської діяльності, тобто формують систему об'єктивних реалій відповідних понять та визначень цих понять. Функціонуючи, названі системи окреслюють саме архітектурну термінологію. Специфіку цієї терміносистеми зумовлює її внутрішня організація. Украй важливо розуміти архітектурну термінологію не просто як механічну суму відповідних термінологічних одиниць, тобто термінів та термінологічних словосполучень, а чітку систему, яка має певні логічні зв'язки між елементами, структурними компонентами. Логіко-семантичні зв'язки всередині досліджуваної галузевої термінологічної системи не є усталеними. Вони мінливі завдяки тому, що повсякчас у світі змінюються умови життя людей, що позначається на досліджуваній галузі. Постійний розвиток, кількісні та якісні зрушення термінів, об'єднаних у систему, зумовлюють необмеженість сучасної української терміносистеми архітектури.

Кожна галузева термінологічна система не ізольована від інших. Виникають та усталюються зв'язки між терміносистемами, які постійно коригуються і поступово координують рухливі міжтермінологічні відношення.

Згадані теоретичні погляди щодо функціонування термінологічних лексем обґрунтовують практичну доцільність аналізу динамічних процесів у термінологічному полі архітектури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обслуговуючи сферу фахового спілкування, терміни архітектури не порушують цілісності української лексичної системи, повсякчас номінують спеціальні поняття.

Опрацьований лексичний матеріал наочно свідчить про нагальну потребу порушення питання систематизації термінології архітектури.

Абсолютна більшість використовуваних сучасних архітектурних термінів запозичена з латинської та грецької мов, що зумовлено передовсім історичним розвитком цього прошарку термінологічної лексики. До активного сучасного архітектурного термінологічного фонду увійшли також лексеми з багатьох мов: з італійської – *фреска, балкон, бароко, бельведер, купол, ротонда та ін.*; з німецької – *дах, дріт, ланцюг, льох, рама, фарба, цвях*; з голландської – *кран*; з англійської – *вокзал*; іранські запозичення – *майдан*; кельтські запозичення – *будинок* тощо.

Під час розвитку та функціонування досліджуваної термінології відбуваються різноманітні процеси. Спостережено явище термінологічної метафоризації на основі загальноновживаного слова. Лексема *атлант* асоціюється щонайперше з грецькою міфологією. Загальновідомо, що її передовсім уживають для номінування велетня, якого Персей обернув на Африканську гору, що підпирає небо. Термінологізована назва активно функціонує в архітектурній терміносистемі: “2. колона у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі, портик, балкон” [15, с. 67], а також у медичній термінології із відповідним значенням: “атлант 3. перший шийний хребець у земноводних, плазунів, птахів, ссавців” [15, с. 67].

На позначення вертикальних колон у формі жіночих постатей використовують архітектурний термін грецького походження *каріатида* (до речі, загальноновживані словники надають виключно форму множини цієї термінологічної номінації): “*каріатида* – архіт. Вертикальні підпори, що мають вигляд жіночих постатей” [13; 5, с. 339]. Уважають, що таку назву почали вживати

давньогрецькі архітектори. Основна функція *каріатид* саме тримальна, проте не варто забувати й про оздоблювальну функцію. Походження номінації *каріатида* пояснюють однокореневою назвою міста Карія, що в Аркадії. Дівчата цього міста на честь богині Артеміди виконували релігійні танці з кошиками на головах. Статую, яка зображує жінку з кошиком плодів або квітів на голові, називають також *канефорою* (коробоносійкою). Цікаво, що різновидом *каріатиди* вважають *кору* (зображення жінки у традиційному грецькому одязі).

Цікавим та складним мовним явищем архітектурної термінології вважаємо розрізнення омонімічних лексичних одиниць. Можливе нерозуміння багатозначних омонімічних номінацій, серед значень яких є термінологічні, наприклад: “*ордер 1*. Письмове розпорядження” [13, 5, с. 742]. “Сучасний словник іншомовних слів” представляє ж її як багатозначну: “1. Письмове розпорядження, наказ, припис, мандат; 2. Наказ керівника каси на видачу або прийняття грошей готівкою (касовий ордер); 3. військ. розташування військових кораблів у похідному порядку” [15, с. 291], де два значення стосуються різних термінологічних систем – фінансової та військової. Омонімічна лексична номінація *ордер 2*. має відповідно інші тлумачення в різних словниках: “*ордер 2*. – вид архітектурної композиції, що складається з вертикальних (колон, пілястрів) і горизонтальних (антаблемента) частин у відповідній стильовій обробці; в класичній формі сформувався у Стародавній Греції” [13; 5, с. 742] в 11-томному “Словникові української мови” представлено виключно як однозначний із відповідною позначкою (термінол.). Багатозначною омонімічна лексема *ордер 2*. постає у “Новому словникові іншомовних слів”, так: “*ордер 2*. – 1. Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом; 2. заст. Назва деяких таємничих товариств; 3. вид архітектурної композиції, що складається з вертикальних (колон, пілястрів) і горизонтальних (антаблемента) частин у відповідній стильовій обробці; в класичній формі сформувався в Стародавній Греції” [9, с. 291] із зазначенням конкретних видів архітектурних композицій (*тосканський ордер, доричний ордер, іонічний ордер, корінфський ордер, композитний ордер*).

Неабияке значення для нормативного фахового спілкування українською має розрізнення орфографічної та орфоепічної мовних норм. Наприклад, архітектурний термін латинського походження *волюта* – “скульптурна ozdoba у вигляді спірального завитка з очком у центрі, наприклад, на іонічній капітелі” [15, с. 76] відрізняється від терміна фінансової терміносистеми *валюта* у написанні та відповідно до української орфоепічної норми голосним у корені (*о* замість *а*).

При тлумаченні сучасного терміна обов’язково треба звертати увагу на історичні зміни у його визначенні. Такі зрушення спричинені насамперед розвитком суспільства загалом та певної галузі людської діяльності, зокрема архітектури. Відмінності відбито у словниках, виданих за різних часів. Термін *апсида* представлений в академічному “Словникові української мови”, що, як відомо, виданий у 70-ті роки минулого століття: “*апсида, рідше абсида* – півкруглий (іноді багатокутний) виступ у стіні античної та церковної будівлі” [13, 1, с. 56]. Термін *апсида* притаманний, як зазначають укладачі словника, *античній* або *церковній* будівлі. Його надано у двох графічних варіантах *апсида* / *абсида* (із зазначенням, що *абсида* менш уживаний). “Новий словник іншомовних слів”

надає натомість дві окремі термінологічні лексеми *апсида* та *абсида* (як бачимо, наведені терміни в терміносистемі архітектури функціонують одночасно, отже, відбито графічні варіанти номінації). До кожної з представлених термінологічних лексем презентовано одне відкориговане часом визначення із додатковим семантичним навантаженням: “*напівкруглий або гранований у плані виступ будівлі, що здебільшого має власне перекриття*” [9, с. 49], тобто будь-якої будівлі, не тільки античної або церковної.

Архітектурний термін французького походження *неф* (від латинського *navis* – *корабель*) в 11-томному академічному “Словникові української мови” має таке визначення: “*втягнуте у довжину приміщення (або частина приміщення), відокремлене рядом колон чи стовпів*” [13, 5, с. 339]. Цілком очевидно, що тут не схарактеризований тип приміщення, названий як *неф*. “Сучасний словник іншомовних слів” презентує іншу дефініцію, підкреслюючи, що таке приміщення характерне для культових споруд та надає класифікацію нефів: “*втягнуте у довжину культове приміщення (або частина приміщення), відокремлене рядом колон чи стовпів; розрізняють середній, бічний та поперечний нефи*” [15, с. 246]. У сучасних текстах з архітектури знаходимо інформацію й про те, що зазначений термін застосовуваний щодо називання не тільки частини культових споруд, але й частин підземних споруд (наприклад, метрополітену), вокзалів, палаців.

Характерна ознака поступового процесу становлення термінологічних систем – використання синонімів (1), [2; 4; 11]. Варіантна синонімія термінів на внутрішньосистемному рівні надзвичайно поширена: *фасцій*, *фасція*: “(лат. пов’язка) одна з трьох смуг трохи нависаючих один над одним горизонтальних гладеньких уступів у класичних іонічному коринфському архітравах” (5, с. 129); *слізник*, *слізниця*: “*виносна плита карниза з жолобом на нижній поверхні, яка увінчує споруду*” [5, с. 50]. Вочевидь, що згадані термінологічні лексеми-варіанти розрізняються родовими ознаками (ч. рід *фасцій*, *слізник* / ж. рід *фасція*, *слізниця*), словотвірними компонентами та відповідними особливостями відмінювання. Терміни-варіанти *передграддя*, *пригородок*, *пригород* – “*частина міста біля центрального ядра у середньовічні часи*” [5, с. 129], мають одну кореневу морфему *град* / *город* і різні словотвірні засоби (префікси *перед-*, *при-*).

Відбито також варіантну синонімію на рівні словосполучень: *храм в антах*, *антовий храм* “(*гр. in antis*) – найпростіший тип храму, побудований за принципом мегарона” [5, с. 30].

Зафіксовано також графічні варіанти термінів, пор.: *лізена*, *лісена*: “(лат. служка) тонкий і плоский вертикальний виступ стіни на всю висоту поверху без прикрас, бази і капітелі” [5, с. 75].

Наведені варіантні синонімічні терміни, безперечно, свідчать про постійний розвиток та активне функціонування української терміносистеми архітектури, коли певний термін за конкретних комунікативних умов є більш уживаним, інший – менш. Нерідко декілька термінів-синонімів уживають паралельно, і тільки процеси уніфікації термінологічної і мовної норми роблять вибір на користь більш прийнятної термінологічної одиниці.

Досліджуючи практичні проблеми термінотворення, особливості унормування архітектурних термінів, знаходимо підтвердження важливості

професійного варіанта норми, яким не варто зневажати. Професійна норма, як правило, чітко зафіксована у спеціальній літературі (навчальна, методична, нормативні акти, державні стандарти, наукові статті та ін.).

Державні будівельні норми України ДБН В.3.2.-1-2004 “Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам’ятках культурної спадщини” у Додатку В надають визначення до стрижневих термінів архітектури, де термін *відновлення* має таке визначення: “відновлення – сукупність науково обгрунтованих заходів щодо відтворення втрачених елементів культурної спадщини на основі історичної та дослідницької документації із збереженням історичних форм, розмірів, масштабу, кольору та не використанням будівельних матеріалів, сумісних з первісними” [3, с. 12]. В академічному “Словнику української мови” *відновлення* презентовано як дія і стан за значенням *відновити* й *відновитися* та відповідно подана лексема “*відновлювати* 1. Надавати попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому, приводити до попереднього стану, поновлювати” [13, 1, с. 511]. Вочевидь абсолютне ігнорування професійного варіанта норми.

Міжнародні нормативні та стандартизаційні видання, використовувані в українській терміносистемі архітектури, надають термінологічну номінацію *реновація*: “(від лат. *відновлення* – комплекс взаємопов’язаних будівельних робіт, що передбачають повну реконструкцію будівлі та її адаптацію до нових експлуатаційних вимог)”, що не відбита в активному українському нормативному терміновживанні.

Терміни *реставрація*, *реабілітація*, *відновлення* за відомостями нормативних джерел з архітектури також не є синонімічними. Кожен з них позначає окреме поняття. Отже, функціонує термінологічний варіант норми, який обов’язково необхідно враховувати. При цьому варто залучати дані міжнародних стандартизаційних термінологічних джерел.

Підсумовуючи, зазначимо, що під час практичного використання термінології з архітектури вкрай важливо дотримуватися таких теоретичних положень:

1. Послідовно привертати увагу до семантичних зрушень у термінономінації (підкреслюючи суттєві відмінності термінологічного значення конкретної лексеми та загальноновживаного), наголошуючи, що досліджуване термінологічне поле є системою в системі української мови.

2. Зважати на професійний варіант норми.

3. Ураховувати особливості функціонування термінологічних одиниць, унормувати усне та писемне українськомовне термінологічне спілкування.

Напрями подальших досліджень. Убачаємо за необхідне надалі у наукових розвідках аналізувати сутнісні відмінності мовної організації терміносистеми архітектури.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад і гол. ред. В. Т. Буцел. – К., 2001. – 1440 с.
2. Д’яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2000. – 218 с.
3. Державні будівельні норми України ДБН В.3.2.-1-2004 “Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам’ятках культурної спадщини”.
4. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Уч. пос. – К. : УМК ВО, 1989. – 103 с.

5. *Клименюк Г. М.* Ілюстрований словник архітектурних термінів : навч. посіб. / Т. М. Клименюк, В. І. Проскуряков, Х. І. Ковальчук. – Л. : Вид-во Національного ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. – 180 с.
6. *Кочан І. М.* Ще раз про системність у термінології // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 67 – 70.
7. *Кочан І. М.* Мовна норма і термін // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2010. – Вип. 9. – С. 138 – 149.
8. *Полюга Л.* Здобутки і втрати української термінології та термінографії за 10 років Незалежності // Вісник Національного ун-ту “Львівська політехніка”: Проблеми української термінології. – Львів, 2002. – № 453. – С. 21 – 24.
9. *Новий словник іншомовних слів / Л. І. Шевченко, О. Н. Ніка.* – К. : Арія, 2008. – 672 с.
10. *Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін.* – К. : Наукова думка, 1998. – 888 с.
11. *Симоненко Л. О.* До питання нормування та розбудови української правничої термінології // Стан кодифікаційного процесу в Україні: Системність, пріоритети, уніфікація : Тези III Всеукраїнської конференції. – К., 1995. – С. 134.
12. *Словник синонімів української мови / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г. Н. Горюшина, Н. Є. Лозова, Н. Ю. Мельник.* – К. : Наукова думка, 1999. – Т. 1–2.
13. *Словник української мови : [в 11-ти т.].* – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
14. *Словник української мови: [в 20-ти т.].* – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 1. – 846 с.
15. *Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк.* – К., 2006. – 789 с.

O. F. Kucherenko

FUNCTIONING OF UKRAINIAN ARCHITECTURE TERMINOLOGY

The modern Ukrainian architecture terminology is specific, quantitatively large and qualitatively diverse terminological lexicon in a typological characteristic of system. Architecture terminology is component of Ukrainian terminological system according to common system peculiarities and special thematic and structural organization, which has significant differences of language system organization.

К е у в о р д с : architecture terminology, the typological characteristics of the system.